

Рибак, А.І. Особливості політичної культури правлячої еліти в Україні (2005-2009 рр.) [Текст] / А.І. Рибак, А.В. Музичук // Актуальні питання культурології. – Рівне: Видавництво Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 8, Том 1. – 2009. – С. 67-72.

УДК 323. 3

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ (2005 – 2009 РР.)

*Рибак А.І. кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
Національного університету «Острозька академія»
Музичук А.В. студентка магістеріуму
Національного університету «Острозька академія»,*

У статті охарактеризовано особливості політичної культури правлячої еліти в Україні на сучасному етапі. Опираючись на визначені вітчизняними дослідниками складові та прояви політичної культури, запропоновано власну схему її оцінки на основі аналізу індикаторів.

Ключові слова: політична культура, політична еліта, політичний процес, політична система, політична діяльність, суспільний розвиток.

In the article the features of political culture of ruling elite are described in Ukraine on the modern stage. Leaning on certain domestic researchers constituents and displays of political culture, the own chart of its estimation is offered on the basis of analysis of indicators.

Keywords: political culture, political elite, political process, political system, political activity, community development.

Виборчий процес кінця 2004 р. ознаменував собою новий етап суспільно-політичного розвитку України. Президентська кампанія ввійшла не тільки в новітню українську політичну історію, а й у світову завдяки довготривалості виборчого процесу, найгострішій за всі роки державної незалежності політичній кризі та мирному цивілізованому характеру масових протестів громадян («помаранчевій революції»). В умовах найвищого рівня соціальної напруги та незвичного для світової практики – третього туру президентських виборів до влади прийшла „нова” еліта, яка декларувала демократичні цінності, прозорість і, головне, майбутню результативність своєї діяльності.

Однак, подальший розвиток подій продемонстрував, що покращення якісних характеристик політичної системи суспільства фактично не відбулося. Очікувані

демократичні перетворення у державі, які в першу чергу уособлювалися з новою правлячою елітою, так і не пройшли. Більше того, колись монолітна «помаранчева команда» стала поділеною на декілька ворогуючих між собою таборів.

Причини такого стану речей пов'язані з декількома чинниками. Одним з них є особистісні функціональні характеристики політиків – стан їх політичної культури. Тобто ті психологічні орієнтації та настанови, які впливають на безпосередню практичну діяльність по реалізації владних повноважень.

Політична культура однозначно відіграє вирішальну роль у процесі міжсуб'єктної взаємодії, визначає форми та зміст діяльності, впливає на сприйняття / несприйняття навколишньої дійсності тощо. Ми переконані, що проходження політичних процесів у «постпомаранчевий» період в Україні на пряму були пов'язані з особливостями політичної культури тих людей, які перебували при владі на усіх її рівнях. Відтак, *мета* нашої статті – визначити стан та з'ясувати характерні особливості політичної культури української еліти на сучасному етапі розвитку нашої держави.

Дослідженням політичної еліти в Україні приділяли увагу такі науковці як О. Білий, Д. Видрін, С. Вовканич, Б. Гаврилишин, О. Гринів, А. Колодій, І. Курас, Б. Кухта, О. Куценко, Л. Манжуловська, М. Михальченко, А. Пахарев, В. Потульницький, В. Танчер, О. Халецька, М. Шульга, Б. Ярош та ін. Їхніми здобутками є як напрацювання теорії політичної культури, так і ґрунтовна характеристика цього явища суспільно-політичного життя в Україні.

Однак, ряд аспектів цієї проблеми все ще недостатньо вивчені. Заслуговують на додаткову увагу питання критеріїв співвіднесення тих чи інших груп з елітою, визначення показників рівня політичної культури, і, головне, – фактично не досліджене питання професійно-якісних характеристик суб'єктів-носіїв влади після 2005 р. в Україні.

Окремо слід зауважити, що така категорія як політична культура не піддається абсолютному кількісному вимірюванню. Звідси, постає серйозна методологічна проблема оцінки її стану (рівня). Будь які висновки впливають виключно з суб'єктивних суджень науковців. А тому, очевидно, перед наукою залишається до кінця не розв'язаною проблема визначення способів «вимірювання» подібних

нематеріальних і неінституціалізованих явищ. Власне, один із можливих способів дослідження політичної культури, який опирається на формалізацію проявів (складових) політичної культури та оцінці їх масштабів ми запропонуємо у даній статті.

Висвітлення піднятої нами проблеми слід розпочати з визначення двох основних понять, які ми використовуватимемо. Розпочнемо з розуміння поняття «політична еліта». В сучасній політології є два основних підходи до визначення її сутності та ролі в суспільстві – функціональний і ціннісний¹. Перший пов'язаний з формальним соціальним статусом: елітою визнають тих, хто безпосередньо через застосування влади (прийняття рішень) впливає на суспільні події. Другий в основу визначення кладе своєрідний духовний аристократизм, культуру, освіту, волю, відповідно, до еліти зараховує тих, які є носіями вищого рівня культури, охоронцями справедливості та свободи тощо².

Безумовно, кожен з підходів має свої сильні та слабкі сторони. Але щоб подолати розбіжності між ними, а також додати ясності до визначення політичної еліти, на нашу думку, слід розмежовувати поняття «політична еліта» та «правляча еліта». Перше є більш ширшим по відношенню до другого. Політик не обов'язково повинен перебувати при владі, тоді, коли управлінець найвищого рангу автоматично стає політиком. І якщо на означення політичної еліти ми можемо використовувати ціннісний підхід, то досліджуючи правлячу еліту мова може йти лише про функціональний (в іншому випадку, можна опинитись в ситуації відсутності предмета дослідження, особливо – в українських реаліях). А тому до правлячої еліти ми відносимо представників найвищих органів державної влади (парламент, уряд, президент тощо) безвідносно до їхніх особистісних характеристик.

Щодо політичної культури, то під нею розуміють систему стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, позицій, зразків поведінки, у сфері взаємовідносин влади і народу, які так чи інакше проявляються у діяльності суб'єктів політичного процесу³. Вона характеризується також такими категоріями як стереотипи сприйняття, типові

¹ Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шумшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. - 2-ге вид. доп. і перероб.- К.: Генеза, 2004. - С. 183.

² Політологія: Підручн. для вищ. навч. закладів / За заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза.- К.: Альтерпрес, 2002. - С. 243.

³ Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політика / А.Колодій, Л. Климанська, Я. Харченко. - 2-е вид., перероб. та доп. - К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. - С. 255

зразки поведінки, які, в свою чергу, також характеризують відносини громадян та інститутів влади.

Ми вже зазначали, що в сучасній політичній науці не існує єдиного методу оцінки політичної культури. А тому, опираючись на теоретичну базу, присвячену проблемі складових останньої, ми визначили десять ключових показників (індикаторів) кожен з яких окремо оцінювали. Причому, за мету було поставлено не лише дослідження існуючого стану політичної культури еліти, а й виявлення тенденцій її розвитку (динаміка тих чи інших показників).

Коли той чи інший індикатор спрацьовує в умовах нашої держави, то ми присвоювали йому індекс – «1», якщо ні, то – «0». На наше переконання, розширювати шкалу оцінки кожного індикатора (від 1 до 5, чи від 1 до 10) недоцільно, тому що виставлення таких оцінок було б дуже умовним. «1» або «0», натомість, демонструють спрацьовує чи не спрацьовує індикатор.

Слід враховувати також те, що показники дуже часто проявляють тенденцію до змін, що унеможливує безапеляційне присвоєння «1» або «0». Тому ми поряд оцінкою кожного індикатора зазначили тенденції до змін. При наявній тенденції до покращення ситуації за показником ставимо позначку (↑), до погіршення – (↓), якщо тенденції відсутні – (-).

Звичайно, запропонований нами метод не позбавлений певних недоліків – індикатори не є вичерпними і їх оцінка є абсолютно суб'єктивною. Однак, на нашу думку, такий схематичний підхід допомагає точніше змалювати характеристики політичної культури, дати узагальнену картину розвитку аналізованого явища.

Отже, ми виокремили наступні індикатори, які характеризують стан політичної культури еліти і дали їм оцінку:

1. Політична та моральна відповідальність. Мова йде про відповідальність за ефективність, доцільність та відповідність їхніх практичних дій політичним (виборчим) обіцянкам.

Механізму звітності правлячої еліти перед населенням, яке його обирало (окрім, звичайно, виборів, ефективність яких теж не є показовою) фактично не існує. Продовжується політика невиконання передвиборчих гасел. При виникненні проблем у певних ситуаціях жоден з політиків чи політичних інститутів не бажає

брати на себе відповідальність за наявний стан речей і не визнає своїх помилок. Впродовж останніх років не було жодного випадку добровільної відставки високопосадовця з визнанням недовиконання своїх обов'язків.

2. *Ідеологічна (програмна) основа діяльності.* У розвинутих суспільствах, політики є творцями програм розвитку за які населення голосує/не голосує на виборах, і, таким чином, їх легітимізує / делегітимізує. Проте, в українських реаліях влада не є механізмом реалізації чітко визначених програм, а засобом лобіювання та відстоювання вузькополітичних або бізнес-інтересів.

Це призводить до нівелювання в суспільній свідомості ідеологічно-програмної складової діяльності політичних сил. Населення голосує не за конкретні програми, а за «обличчя». Звідси – фактична відсутність суспільного тиску на політиків у випадку не виконання останніми передвиборчих обіцянок (обіцянки дуже скоро забуваються населенням. Ця особливість – короткотривалість «політичної пам'яті» українців все частіше стає предметом досліджень).

3. *Консолідованість еліти.* В умовах відсутності національної ідеї, олігархізації політичного життя – досить складно досягнути консолідації у процесі державотворення. З депутатських голосувань у Верховній Раді помітно, що навіть «ідейно схожі» політичні сили в певних питаннях не можуть досягти згоди. Це певною мірою пояснюється тим, що на перший план висувуються особисті інтереси та амбіції, а не єдина мета чи спільне бачення розвитку нашої держави. Більше того, політики штучно вишукують питання, які апріорі можуть роз'єднати суспільство з метою протиставлення «свої-чужі». Це призводить до трагічних наслідків – розколу суспільства.

Зрощення політичної та економічної еліти призводить до того, що на політичній арені відбуваються зіткнення не ідейного характеру, а економічних інтересів. Такі протиріччя спостерігаються між фракціями, між партіями і всередині партій. В результаті чого відбуваються розколи, політична міграція і навіть політичні кризи. Частими також є міжособистісні конфлікти всередині правлячої еліти.

4. *Легітимність діяльності.* Під легітимністю ми маємо на увазі у першу чергу схвалення громадянами діяльності влади чи окремих її інститутів. Дані

соціологічних досліджень свідчать про наднизький рівень довіри населення до Президента, Парламенту, Кабінету Міністрів⁴. Діяльність влади за такої ситуації не можна назвати легітимною. Причому, рівень довіри до влади є найнижчим за весь період незалежності. В розвинутих демократіях політики через за умов низького рейтингу, як правило, подають у відставку. В українських умовах це видається нереальним.

5. *Конструктивні методи виходу з конфліктних ситуацій.* Мова йде про такі домовленості між конфліктуючими політичними силами, які сприяють подальшому нормальному проходженню політичного процесу. Конфлікти ж між гілками влади в Україні призводять до перевищення конституційних повноважень, часткового блокування роботи, нівелювання норм права і, як наслідок, загострення протистоянь.

Яскравим прикладом деструктивної діяльності є робота Верховної Ради. Часті блокування трибуни роблять недієвим найвищий представницький орган влади та перешкоджають прийняттю надважливих і нагальних для суспільства рішень.

В умовах гострих протистоянь, вирішальну роль арбітра повинен відігравати Конституційний Суд. Проте останній не завжди вчасно реагує на хід подій, що призводить до ще більшого ускладнення ситуації. (Варто згадати ситуацію, коли Суд так і не спромігся вчасно прийняти рішення щодо конституційності Указу Президента щодо розпуску Парламенту). Окрім того, тиск на Конституційний Суд з боку різних політичних сил спричиняє падіння його легітимності та деформує його повноваження⁵.

Однак, в даному контексті ми не можемо не звернути увагу на факт періодичного ведення переговорів щодо можливості створення коаліції в тому чи іншому форматі або голосування за певні питання. Це свідчить, про те, що українські політики все ж вчаться домовлятися.

6. *Рівень політичної міграції.* Рівень «політичної міграції» (перехід особи або групи осіб з однієї фракції (партії) в іншу або фракційний сепаратизм) є досить високим. Підтвердженням цього є поділ на декілька груп фракції «Наша Україна –

⁴ Пірен М. Проблеми формування сучасної української // <<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=25&c=321> > - 23 листопада 2008 р .

⁵ Рудич Ф. Політичне лідерство в країнах Центральної і Східної Європи. Уроки для України // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. - 2007. - С. 4 - 15.

Народна Самооборона», вихід у 2006 р. з лав «Блоку Юлії Тимошенко» ряду депутатів та масові переміщення депутатів на місцевому і регіональному рівні. Це є ще одним свідченням того, що партії для окремих осіб є лише інструментом відстоювання особистих інтересів.

Але, якщо порівнювати інтенсивність переходу народних депутатів з фракції у фракцію після парламентських виборів 1998, 2002, 2006 рр. та позачергових виборів 2007 р., то тут помітна тенденція до зменшення кількості переходів. Однак, причиною цього, скоріше, є не покращення політичної культури, а особливості законодавства, за яким депутат позбавляється мандата у випадку самостійного виходу із фракції.

7. Позитивне ставлення до критики. Критика дій влади з боку власного населення, або міжнародної спільноти у світовій практиці завжди розглядалась як один із демократичних та дієвих способів впливу на владу. Її наслідком мало б стати коригування діяльності або відмова від тих чи інших проектів. В Україні влада байдуже ставиться до критики з боку власних громадян і абсолютно не сприймає критику з боку опонентів.

Однак, найнеприйнятнішим моментом є фактична відсутність реакції політикуму на зовнішню критику, яка лунає з боку авторитетних організацій (Парламентська асамблея Ради Європи, Організація Об'єднаних Націй, Венеціанська комісія та ін.).

Однак, з іншого боку, про зміну ставлення еліт до критики свідчить забезпечення свободи слова та діяльності журналістів. На відміну від періоду правління Л. Кучми, коли вільнодумство у пресі «заборонялося».

8. Рівень мовної комунікації та поведінки. Якість політичного дискурсу, як одна з ознак демократичності та професійного рівня політиків, залишається в Україні під великим питанням. Варто згадати особистісні образи Президента України з боку депутатів-регіоналів Н. Шуфрича, О. Сухого (останній в стінах Верховної Ради назвав В. Ющенка «попандопалом»), фразу з парламентської трибуни до частини залу «да пашлі ви...» М. Азарова, некоректні (неетичні) висловлювання з боку Президента на адресу Ю. Тимошенко та ін.

Дискурс виступів, інтерв'ю, програмних документів політиків у переважній більшості насичений політичним негативом і запереченнями, аніж конструктивізмом, прагматизмом та інноваційними ідеями.

Велика кількість політиків принципово використовує у процесі реалізації владних повноважень недержавну (російську) мову⁶. Що, окрім морально-етичних аспектів, є порушенням чинного законодавства про мови.

Досить негативними ознаками нашої правлячої верстви є набуття нею формальних ознак елітності: купівля наукових ступенів і дипломів (справи Р. Зварича та А. Кислинського), демонстративна релігійність та отримання політиками церковних нагород та ін.⁷

Однак, слід зазначити, що певний поступ у якості публічних виступів представників влади все ж помітний. Так само як вже маємо деякі приклади позитивної реакції на неприйнятну поведінку народних депутатів (невключення до виборчих списків экс-депутата О. Калашнікова, який відомий побиттям журналістів одного з телеканалів).

9. *Чіткість розподілу повноважень*. Реалізація норм «реформованої» у 2004 р. Конституції призвела до розбалансування державно-владного механізму. Але протистояння, яке виникло між гілками влади, обумовлене не лише недосконалістю норм основного закону, але й, великою мірою, суб'єктивними факторами та політичними інтересами. Навіть ідеальна теоретична модель системи влади не запрацює, якщо не буде на це волі учасників політичного процесу.

10. *Демократичні шляхи рекрутування еліти*. Згідно чинного законодавства, склад представницьких органів влади (рад усіх рівнів) формується шляхом виборів. Таким чином, громадяни безпосередньо впливають на персональний склад рад. (Щоправда, існуюча пропорційна система виборів частково нівелює таку можливість).

Якщо ж говорити про кадрову політику у виконавчій гілці влади, то вона є не зовсім прозорою. «Нові люди» входять у політику не через особисті здібності та професіоналізм, за принципом «клієнт-патрон». Лише наявність «високих

⁶ Куколев И. Трансформация политических элит // Общественные науки и современность. - 1997. - № 4. - С.82-91.

⁷ Бевзенко Л. Правлячій еліті бракує порядності й компетентності // <www.day.kiev.ua/11173> - 4 квітня 2009 р.

покровителів» або фінансових ресурсів дуже часто є єдиною можливістю отримати високі державні посади⁸.

Не є ознакою оптимізації управлінської структури також призначення на найвищі державні посади осіб функціональна готовність яких виконувати професійні обов'язки є під великим питанням (Міністр внутрішніх справ Ю. Луценко, Голова Служби безпеки України К. Наливайченко, екс-міністр транспорту Й. Вінський та ін.). І проблема полягає не лише у призначенні таких кандидатур, а у тому, що вони погоджуються займати такі посади, незважаючи на освіту та досвід роботи.

Частими також є випадки, коли звільнений за недоліки з роботи високопосадовець через деякий час призначається на таку ж високу посаду в тій чи іншій структурі⁹.

Відтак, в результаті аналізу політичної культури української правлячої еліти на основі запропонованих критеріїв, можна умовно виставити оцінку по кожному з індикаторів:

Показник	Оцінка
<i>Політична та моральна відповідальність</i>	0 (-)
<i>Ідеологічна (програмна) основа діяльності</i>	0 (↓)
<i>Консолідованість еліт</i>	0 (↓)
<i>Легітимність діяльності</i>	0 (↓)
<i>Конструктивні методи виходу з конфліктних ситуацій</i>	0 (↑)
<i>Рівень політичної міграції</i>	0 (↑)
<i>Позитивне ставлення до критики</i>	0 (↑)
<i>Рівень мовної комунікації та поведінки</i>	0 (↑)
<i>Чіткість розподілу повноважень</i>	0 (↑)
<i>Демократичні шляхи рекрутування</i>	1 (-)

Таким чином, стан політичної культури української правлячої еліти не можна назвати таким, що сприяє демократичній трансформації суспільної системи. Проте, у шістьох з десяти індикаторів простежується тенденція до покращення ситуації. Але чи збережеться ця динаміка, чи ситуація зміниться на протилежну – важко спрогнозувати.

⁸ Тодика Ю. Фактори реалізації Конституції України // Вісник АПрНУ. - 2006. - N 3. - С. 27.

⁹ Жданов І., Якименко Ю. Україна у XXI столітті: виклики для політичної еліти // Дзеркало тижня. - № 144. - 15 листопада 2006 р.

Слід зазначити, що такий стан речей притаманний багатьом державам, які перебувають на етапі переходу до демократії. Характерними ж рисами української еліти на сучасному етапі залишаються:

- ❖ відмова від національної ідеї, яка б об'єднала політикум;
- ❖ низький рівень національно-патріотичних почуттів у значної частини політикуму та підданське ставлення до сусідніх країн (Росії);
- ❖ конфронтаційність та абсолютне неврахування національних інтересів у процесі боротьби за владу;
- ❖ відмова від відповідальності за результати свого управління державою;
- ❖ умовний поділ еліти в контексті дилеми «Схід – Захід»;
- ❖ політичний авантюризм і демагогія, що проявляється в політичній спекуляції на труднощах і проблемах, гіперболізації помилок опонентів;
- ❖ слабка консенсусна природа. Хоча деякі детермінанти політичного консенсусу все ж таки закладені в суспільно-політичному процесі¹⁰.

Відтак, ми доходимо висновку про відсутність, а подекуди лише часткову наявність демократичних рис в політичній культурі правлячої еліти України. Часткова зміна людей при владі у 2005 р. не призвела до зміни політичної культури. Відбулося не оновлення еліти, а перестановка сил на політичній арені.

На нашу думку, першочерговою передумовою для підняття рівня політичної культури правлячої еліти в Україні є громадянське суспільство, яке повинне створити ті умови і правила ведення політики в державі, які б сприяли б виробленню чіткої мотивації в боротьбі за владу в інтересах суспільства. Населення через механізм виборів має створити дієвий взаємний зв'язок з владою, яку вони обирають.

Зовнішнім аспектом таких передумов є горизонтальна мережа політичної системи, яка включає в себе широке коло громадських організацій для дієвої реалізації першочергових завдань у державі.

Нормативною основою може стати „Кодекс діяльності державних службовців”, який поєднуватиме ті норми та правила, що повинні лежати в основі функціонування демократичної влади, і які не зазначені в нормативно-правових

¹⁰ Марчук Р. Характерні риси владної еліти та особливості її політичної культури // <<http://narodna.pravda.com.ua/politics/475d6c094c7c3/>> - 10 грудня 2007 р.

документах. Тобто ті критерії, яким має відповідати особа посадовця і яких слід дотримуватись при вирішенні конфліктних ситуацій (норми, правила поведінки, яких має дотримуватися представник влади, механізм вирішення суперечок та конфліктів тощо).

Список використаних джерел та літератури

1. Рудич Ф. Політичне лідерство в країнах Центральної і Східної Європи. Уроки для України // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. - 2007. - С. 4 - 15.
2. Бевзенко Л. Правлячій еліті бракує порядності й компетентності // <www.day.kiev.ua/11173> - 4 квітня 2009 р.
3. Жданов І., Якименко Ю. Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти // Дзеркало тижня. - № 144. - 15 листопада 2006 р.
4. Куколев І. Трансформація політичних еліт // Общественные науки и современность. - 1997. - № 4. - С.82-91.
5. Марчук Р. Характерні риси владної еліти та особливості її політичної культури // <<http://narodna.pravda.com.ua/politics/475d6c094c7c3/>> - 10 грудня 2007 р.
6. Пірен М. Проблеми формування сучасної української еліти // <<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=25&c=321>> - 23 листопада 2008 р.
7. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шумшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. - 2-ге вид. доп. і перероб.- К.: Генеза, 2004. - С. 183.
8. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політика / А.Колодій, Л. Климанська, Я. Харченко. - 2-е вид., перероб. та доп. - К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. - С. 255
9. Політологія: Підр. для вищ. навч. закладів / За заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза.- К.: Альтерпрес, 2002. - С. 243.
10. Тодика Ю. Фактори реалізації Конституції України // Вісник АПРНУ. - 2006. - N 3. - С. 27.